

ΙΩΑΝΝΗΣ Π. ΘΕΟΧΑΡΙΔΗΣ

ΟΙ ΝΕΟΜΑΡΤΥΡΕΣ
ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ (1453-1821)
(ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑ)*

Το φαινόμενο των Νεομαρτύρων στην ελληνική ιστορία απασχόλησε πολλούς μελετητές διαφόρων ειδικοτήτων. Η πιο πρόσφατη σχετική εργασία είναι της Ελ. Ζαχαριάδου με τίτλο «The Neomartyr's Message»¹. Αν και κατά το παρόν στάδιο δεν έχουμε σκοπό να επιμείνουμε αναλυτικά στις διαφωνίες μας αναφορικά με το προαναφερθέν δημοσίευμα, επιβάλλεται να καταγράψουμε μερικές, έστω και συνοπτικά.

Κατ' αρχήν, το περιεχόμενο του άρθρου δεν δικαιολογεί τον τίτλο του. Μόνο ελάχιστες αράδες στο τέλος, στις οποίες θα επανέλθουμε στη συνέχεια. Εκτός και αν πάλι η κ. Ελ. Ζαχαριάδου θεωρεί ως το κυριότερο μήνυμα των Νεομαρτύρων το συμπέρασμα, το οποίο υποβάλλει στον αναγνώστη το όλο πνεύμα του δημοσιεύματος, ότι δηλαδή οι υπόδουλοι χριστιανοί επί τουρκοκρατίας δεν βρίσκονταν σε χειρότερη μοίρα απ' ότι επί λατινοκρατίας. Διότι η κ. Ζαχαριάδου συνεχώς αντιπαραβάλλει τις συνθήκες, τις διώξεις και τις δυνατότητες των χριστιανών να πρεσβεύουν την πίστη τους κατά τη διάρκεια της λατινοκρατίας και της τουρκοκρα-

* Βλ. Ιωάννης Θεοχαρίδης-Δημήτρης Λουλές, Οι Νεομάρτυρες στην ελληνική ιστορία (1453-1821), *Δωδώνη* 17/1 (1988) 135-150.

Όταν με το φίλο, τον αδελφό Δημήτρη, γράφαμε την εργασία αυτή, του πρότεινα να τη στείλουμε και στο περιοδικό *Études Balkaniques*. Εξέφρασε ικανοποίηση, που, μετά τη δημοσίευση του άρθρου, μετατράπηκε σε μεγάλη χαρά. Ποιός μπορούσε τότε να φαντασθεί πως τόσο άδικα θα μας εγκατέλειπε, παίρνοντας μαζί του την αγαπημένη του Άννα και το λατρευτό τους Κωνσταντίνο; Ποιός μπορούσε τότε να διανοηθεί πως θα αφιερώναμε τόμο της *Δωδώνης* στη μνήμη του; Βαρεία η καρδιά, σίδερο το χέρι, ασήκωτη η γραφίδα.

Φίλε Δημήτρη, επέλεξα τον τίτλο αυτό της ταπεινής ετούτης εργασίας, διότι έτσι θα το ήθελες. Επέλεξα αυτόν τον τίτλο, διότι εκφράζει και τη δική σου μαρτυρική ζωή: τα παιδικά, τα εφηβικά και τα νεανικά σου χρόνια. Γιατί, μόλις γεύτηκες λίγη ευτυχία, έφυγες. Ακόμη και η ευτυχία είναι επιλεκτικά τυφλή.

1. Elizabeth A. Zachariadou, *The Neomartyr's Message*, *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 8(1990-1991) 51-63.

τίας, υπερτονίζοντας τα δεινά της πρώτης περιόδου και αμβλύνοντας εκείνα της δεύτερης. Υποψιαζόμαστε πως η κ. Ζαχαριάδου αντιγράφει τη μέθοδο του τούρκου ιστορικού Η. Inalcik, του οποίου αρκετές εργασίες εντάσσονται στη συνειδητή προσπάθεια, που άρχισε πριν από μερικές δεκαετίες από τούρκους ειδικούς, να εξαυλώσουν και να εξιδανικεύσουν την Οθωμανική αυτοκρατορία¹. Οι μέθοδοι και τα συμπεράσματα των δύο εργασιών έχουν εκπληκτικές ομοιότητες: επιλεκτική παράθεση και παραβολή των πηγών, εκ των οποίων ακολουθεί η συνεπαγόμενη, μεθοδευμένη εκ των συγκρινομένων, κρίση και το πόρισμα ότι οι υπόδουλοι χριστιανοί είχαν πολύ καλύτερες συνθήκες διαβίωσης επί τουρκοκρατίας, παρά επί λατινοκρατίας.

Το περίεργο είναι ότι η κ. Ελ. Ζαχαριάδου πραγματεύεται το θέμα των Νεομαρτύρων μόνο από θρησκευτική άποψη. Λησμονεί τις οικονομικές και κοινωνικές αιτίες που οδηγούσαν στους εξισλαμισμούς (λέξη ανύπαρκτη στην εργασία της), καθώς και την αίγλη και την επίδραση των Νεομαρτύρων επί των ομοθρήσκων και συμπατριωτών τους, και κατ' επέκταση τα μηνύματά τους. Αλλά το ερώτημα για τα διδάγματα των Νεομαρτύρων έθεσε ήδη από το 1794 ο Νικόδημος Αγιορείτης, ο οποίος σημειώνει: «Είδε και έρωτᾶ τινάς, διὰ ποῖα αἴτια εὐδόκησεν ὁ Θεὸς νὰ γίνωνται οὗτοι οἱ νέοι Μάρτυρες εἰς τοὺς τωρινούς καιρούς; Ἀποκρίνομαι, ὅτι διὰ πέντε τινά· α΄. διὰ νὰ ἦναι ἀνακαινισμὸς ὅλης τῆς Ὁρθόδοξου πίστεως· β΄. διὰ νὰ μένουν ἀναπολόγητοι ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς Κρίσεως οἱ ἀλλόπιστοι· γ΄. διὰ νὰ ἦναι δόξα μὲν καὶ καύχημα τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἔλεγχος δὲ καὶ κατασχύνη τῶν ἑτεροδόξων· δ΄. διὰ νὰ ἦναι παράδειγμα ὑπομονῆς εἰς ὅλους τοὺς Ὁρθόδοξους Χριστιανούς ὅπου τυραννοῦνται ὑποκάτω εἰς τὸν βαρὺν ζυγὸν τῆς αἰχμαλωσίας· ε΄ δὲ καὶ τελευταῖον, διὰ νὰ ἦναι θάρρος, καὶ παρακίνησις εἰς τὸ νὰ μιμηθοῦν διὰ τοῦ ἔργου τὸ μαρτυρικόν τους τέλος, καὶ ὅλοι μὲν οἱ Χριστιανοὶ οἱ κατὰ περίστασιν εἰς τὸ μαρτυρῆσαι ἀναγκαζόμενοι· ἔξαιρέτως δὲ καὶ μάλιστα ὅσοι ἔφθασαν νὰ ἀρνηθοῦν πρότερον τὴν Ὁρθόδοξον πίστιν»². Και ασφαλώς το ίδιο ερώτημα δεν άφησε αδιάφορους σύγχρονους ειδικούς³, το έρ-

1. Βλ., π.χ., Halil Inalcik, *Ottoman Policy and Administration in Cyprus after the Conquest*, Πρακτικά τοῦ Πρώτου Διεθνoῦς Κυπρολογικοῦ Συνεδρίου, τόμος Γ΄, Λευκωσία 1973, σ. 119-136.

2. Νικόδημου τοῦ Ἀγιορείτου, *Νέον Μαρτυρολόγιον*, έκδ. τρίτη, Ἀθήναι 1961, σ. 10.

3. Βλ., π.χ., ὅλες τις ανακοινώσεις που έγιναν στο αφιερωμένο στους Νεομάρτυρες Συνέδριο, και που δημοσιεύτηκαν στα Πρακτικά Θεολογικοῦ Συνεδρίου. *Εἰς τιμὴν καὶ μνήμην τῶν Νεομαρτύρων* (17-19 Νοεμβρίου 1986), Θεσσαλονίκη 1988.

γο των οποίων αγνοείται πλήρως από την κ. Ελ. Ζαχαριάδου.

Από το κείμενο της κ. Ελ. Ζαχαριάδου αποκομίζουμε την πεποίθηση πως η ουσία της εξαγόμενης κρίσης από τους συλλογισμούς της για το «message» των Νεομαρτύρων περικλείεται στις τελευταίες γραμμές του δημοσιεύματός της. Περιγράφοντας το μαρτύριο του Γεωργίου (†1437), υπαγορεύει ότι επί τουρκοκρατίας αιτία των μαρτυριών ήταν αποκλειστικά η θρησκευτική εξουσία, στην οποία αντιτίθετο η κοσμική¹. Ωστόσο στην Οθωμανική αυτοκρατορία δεν παρατηρείται η διάκριση εξουσιών της Δυτικής Ευρώπης. «Στην οθωμανική αυτοκρατορία το κοσμικό και το θρησκευτικό ήταν ενιαίες και αδιαίρετες έννοιες»². Ακόμη και αν αποδεχθούμε τον ισχυρισμό της κ. Ελ. Ζαχαριάδου για την ύπαρξη ξεχωριστών εξουσιών, οι πηγές δεν μας επιτρέπουν να αποδεχθούμε ως ορθό το συμπέρασμά της. Απεναντίας. Όπως πληροφορούμαστε από τους Βίους των Νεομαρτύρων, αναρίθμητες είναι οι περιπτώσεις, κατά τις οποίες οι ίδιοι οι «αντιπρόσωποι της κοσμικής εξουσίας» προκαλούν τα μαρτύρια, συλλαμβάνουν τα υποψήφια θύματα και τα παραδίδουν στη «θρησκευτική εξουσία»³, από την οποίαν ουδαμώς διαφέρουν ως προς τις θρησκευτικές πεποιθήσεις και επιδιώξεις. Και αντιστρόφως. Όταν οι ιεροδικαστές δεν κατορθώνουν να πείσουν τον «κατηγορούμενο» να απαρνηθεί τον Χριστό, καταφεύγουν στη βοήθεια της «κοσμικής εξουσίας»⁴.

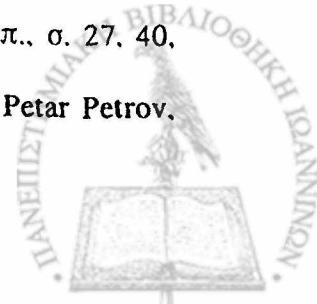
Δεν μπορούμε επίσης να αποδεχθούμε την θέση της κ. Ελ. Ζαχαριάδου, η οποία, στηριζόμενη πάντα στο βίο του Νεομάρτυρα Γεωργίου, ισχυρίζεται ότι «...George was a faithful Christian who refused to tolerate blasphemous words about Jesus: he proclaimed the truth of Christianity and he died for it. This proves that one could live under Ottoman rule and still be a good Christian: Christians who lived under Turkish rule were by no means less faithful than those who lived under Byzantine or Latin rule. The church wanted to prove it because it was a point of controversy between Roman Catholics and Greek Orthodox. During the discussions between the papal legate Paul and John VI Kantakouzenos in 1367 the legate spoke with disdain

1. Elizabeth A. Zachariadou, *The Neomartyr's Message*, ό.π., σ. 62.

2. Ιωάννης Θεοχαρίδης - Δημήτρης Λουλιές. *Οι Νεομάρτυρες στην ελληνική ιστορία*, ό.π., σ. 136.

3. Ενδεικτικά βλ. *Νικοδήμου του Άγιορείτου, Νέον Μαρτυρολόγιον*, ό.π., σ. 27, 40, 41, 60, 107 κ.ο.κ.

4. Ό.π., σ. 96. Γενικά για τους εξισλαμισμούς ως κρατική πολιτική βλ. Petar Petrov, *Po sledite na nasilieto*, I, Sofija 1987, σ. 127-187.

about Christians living under Turkish rule who daily tolerate blasphemies against Jesus. Kantakouzenos replied that these Christians were more honorable and better than those living under Christian rule because, although subjugated by the infidel, they persisted in their faith. After all, adherence to the faith was the only possible resistance which the Church could profess and preach»¹.

Όπως σε όλο το δημοσίευσμά της, έτσι και στο απόσπασμα που παραθέσαμε, η κ. Ελ. Ζαχαριάδου επικεντρώνει το ενδιαφέρον της στα τελευταία χρόνια της Βυζαντινής αυτοκρατορίας με τη χαρακτηριστική διαμάχη λατινοφόβων και λατινοφίλων. Δεν προχωρεί στη μακροαίωνα δουλεία κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας, όπου το επίκεντρο της προσοχής της Ορθόδοξης Εκκλησίας δεν εστιαζόταν στις διαφορές της με την Καθολική. Κύριο μέλημά της υπήρξε το σκλαβωμένο χριστιανικό ποίμνιο και η απελευθέρωσή του. Γι' αυτό, άλλωστε, στις περισσότερες απελευθερωτικές προσπάθειες των Ελλήνων κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας πρωτοστατούσαν οι εκπρόσωποί της και η πρωτοβουλία ανήκε στους ιερωμένους. Ούτε οι υπόδουλοι ήταν προσηλωμένοι στο Χριστό, επειδή σκόπευαν να αποδείξουν ότι δεν ήταν ολιγότερο πιστοί επί τουρκοκρατίας σε σύγκριση με τη βυζαντινή περίοδο ή τη λατινοκρατία. Στα χρόνια του οθωμανικού ζυγού η θρησκευτική πίστη αποτελούσε το κυριότερο εθνικό γνώρισμα. Η αρνησιθρησκία, η εξωμοσία σήμαινε και το πέρας στην άλλη, την τουρκική εθνότητα. «Ἦλθεν ἡ Ἁγία Τεσσαρακοστή, καὶ οἱ ἀλιτήριοι ἐκεῖνοι εἰς ὅλον τὸ τεσσαρακονθήμερον διάστημα, ἐφορτώθησαν παρὰ πολὺ τὸν εὐλογημένον Ἰωάννην, περιπαίζοντες, στενοχωροῦντες, φοβερίζοντες, κολακεύοντες, καὶ μὲ μυρίους τρόπους καὶ μηχανὰς παρακινουῦντες αὐτόν, εἰς τὸ νὰ ἀρνηθῆ τὸν Χριστόν, καὶ νὰ δεχθῆ τὸν Τουρκισμόν... ἰδοὺ πάλιν ἐκεῖνοι οἱ γείτονές του, ἦλθον εἰς αὐτόν, ὡσάν νὰ ἦσαν συμφωνημένοι, καὶ παρεκίνουν αὐτόν, διὰ νὰ τουρκίση»², αναφέρεται στο Βίο του Νεομάρτυρα Αγίου Ιωάννη (†1526). Στο βίο του Νεομάρτυρα Δημήτριου Τορναρά (†1564) διαβάζουμε: «Οὗτος ὁ τοῦ Χριστοῦ ἀθλητῆς ἐσυναυλίζετο συχνάκις μὲ τοὺς Τούρκους καὶ συνομίλουν· καὶ μίαν ἡμέραν ὑπὸ τοῦ φθόνου κινούμενοι τὸν ἐβίασαν νὰ γένη Τοῦρκος· καὶ ἐπειδὴ αὐτὸς δὲν ἠθέλησε τὸν ἐπῆγαν εἰς τὸν κριτὴν καὶ ἐμαρτύρησαν ψευδῶς πῶς ὕβρισε τὴν πίστιν τους· ὁ δὲ κριτῆς ὤρισε νὰ τὸν δείρουν

1. Elizabeth A. Zachariadou, *The Neomartyr's Message*, ὁ.π., σ. 62-63.

2. Βλ. Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου, *Νέον Μαρτυρολόγιον*, ὁ.π., σ. 45.

καὶ νὰ τὸν βασανίσουν ἀνηλεῶς ἕως οὗ νὰ γένη Τοῦρκος...»¹. Ὁ Νεομάρτυρας Ἀγγελῆς (†1680) αρνεῖτο επιμόνως ὅτι εἶχε γίνει μουσουλμάνος, «ὁ δὲ κριτὴς βλέποντας τὴν στερότητα τῆς γνώμης του, τὸν ἔπεμψεν εἰς τὸν Βεζύρη· ἐπῆγαν δὲ καὶ αὐτοὶ ἐκεῖ, καὶ ἐμαρτύρουν πάλιν κατ' αὐτοῦ τὰ αὐτά· ὁ δὲ Μάρτυς ἠρνεῖτο λέγων, ὅτι οὐδὲν τοιοῦτον ἔπραξεν ἢ εἶπε ποτέ· ἰδὼν δὲ αὐτὸν ὁ Βεζύρης εὐπρεπῆ καὶ σεμνόν, ἄρχισεν ἰλαρῶς νὰ τὸν κολακεύῃ λέγοντάς του ἄφες αὐτὴν τὴν γνώμην, καὶ γίνου Τοῦρκος, καὶ ἐγὼ νὰ σὲ κάμω μέγαν ἄρχοντα· ὁ δὲ Μάρτυς ἐβόα μεγαλοφώνως, ἀφέντη, ἐγὼ εἶμαι γέννημα Χριστιανῶν γονέων. Χριστιανὸς λοιπὸν ἐγεννήθην, Χριστιανὸς ἀποθνήσκω, καὶ δὲν θέλει δυνηθῆ κανένα πρᾶγμα νὰ μὲ χωρίσῃ ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ γλυκυτάτου μου Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ ὄντος ἀληθινοῦ Θεοῦ· ὄχι τὸν πλοῦτον, καὶ τὰς τιμὰς, καὶ δόξας ὅπου μοῦ τάξεις, ἀλλ' αὐτὸ τὸ Βασίλειόν σας ὅλον νὰ μοῦ δώσετε δὲν θέλετε δυνηθῆ νὰ παρασαλεύσετε τὴν καρδίαν μου ἀπὸ τὴν πίστιν μου, καὶ ἀπὸ τὸν γλυκύτατόν μου Ἰησοῦν Χριστόν. Ταῦτα καὶ ἄλλα πολλὰ εἰπόντος τοῦ Μάρτυρος, ὁ Βεζύρης πλησθεὶς θυμοῦ, ἐβόα· ἀνίσως καὶ δὲν γένης Τοῦρκος κακὴν κακῶς θέλω σὲ ἐξολοθρεύσει, καὶ νὰ σοῦ δώσω τόσα παιδευτήρια, ὅπου νὰ ἀφανίσω ὅλας τὰς σάρκας σου, ἕως οὗ νὰ ἀποθάνῃς μέσα εἰς αὐτὰς τὰς τιμωρίας· ὁ δὲ Μάρτυς ἀνθίστατο γενναίως, λέγων, ὅτι θέλεις κάμε, δέρνε, κόπτε, σφάζε, κάψε με εἰς τὴν φωτίαν, ρίψε με εἰς τὰ θηρία, καταπόντισόν με εἰς τὴν θάλασσαν· καὶ ὅτι ἄλλο ἤμπορεῖς, καὶ δύνασαι κάμε εἰς τοῦτο τὸ πῆλινόν μου σῶμα, ἐγὼ τὸν Χριστόν μου δὲν ἀρνοῦμαι, ἐγὼ τὴν πίστιν μου δὲν ἀλλάσσω, ἐγὼ Τοῦρκος δὲν γίνομαι...»².

Στα προαναφερθέντα αποσπάσματα συμπυκνούνται το κυριότερο, το σημαντικότερο, το σπουδαιότερο, το πρωτεύον μήνυμα των Νεομαρτύρων. Ἡ ἀπόλυτη δε ταύτιση του θρησκευτικοῦ μετὰ του εθνικοῦ γνωρίσματος, ἡ θρησκευτικὴ πίστις ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν εθνικὸ γνῶρισμα, περιγράφεται ἀνάγλυφα στο Βίο του Νεομάρτυρα Δούκα του Μυτιληναίου (†1564), ὅπου διαβάζουμε ὅτι τον «ἠγάπησε μία μεγάλη κυρὰ ἀπὸ γένος μέγαν, καὶ ἀξιωματικόν», ἀλλὰ ὁ Δούκας δὲν ανταποκρινόταν στα δικά της «λόγια δαιμονικὰ καὶ ἐρωτικὰ». Γι' αὐτὸ ἡ μεγάλη κυρὰ πηγαίνει στο ἐργαστήριό του «καὶ λέγει του· ὦ νέε ἄκουσόν μου, καὶ ἔρχου εἰς τὸ σεράγι μου, ὡσάν καὶ πρῶτα, καὶ μὴ φοβᾶσαι τινά· ὁ ἄνδρας μου εἶναι εἰς τὸ σεφέρι καὶ ἡ ἔρχεται, ἢ ὄχι· καὶ ἂν θέλῃς νὰ ἀρνηθῇς τὴν πίστιν σου, ἔσθ' ἂν

1. Ὁ.π., σ. 58-59.

2. Ὁ.π., σ. 96.

σὲ πάρω ἄνδρα· εἰ δὲ καὶ ἔλθῃ ὁ ἄνδρας μου νὰ σὲ ἔχω πρῶτον τοῦ παλατίου μου, εἰ δὲ καὶ δὲν θέλῃς νὰ γένῃς Τοῦρκος, ἄς εἶσαι καὶ Ῥωμαῖος, μόνον ἔρχου καθὼς σὲ λέγω»¹.

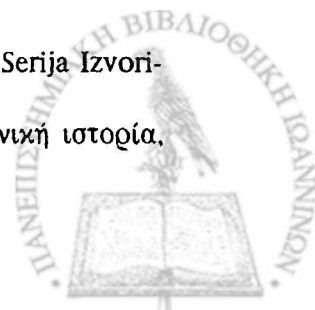
Μελετώντας το φαινόμενο των Νεομαρτύρων στην ελληνική ιστορία (1453-1821), εύκολα μπορούμε να διαπιστώσουμε κάποια μονομέρεια των πηγών, ή, καλλίτερα, την παρουσία οθωμανικών πηγών, και συνεπώς τεκμηρίων. Ωστόσο το υπαγόμενο στην Βουλγαρική Ακαδημία Επιστημών Ινστιτούτο Βαλκανιολογίας και η εθνική Βιβλιοθήκη «Κύριλλος και Μεθόδιος» της Σόφιας εξέδωσαν πρόσφατα ένα πολύτιμο έργο με τίτλο «Οθωμανικές πηγές για τις διαδικασίες των εξισλαμισμών στα Βαλκάνια 15ος-16ος αι.»². Περιλαμβάνει μεταφράσεις 236 οθωμανικών εγγράφων, αποσπάσματα καταστίχων και δικαστικών πρωτοκόλλων, καθώς και ιερονομικές ρήτρες, που επιβεβαιώνουν προηγούμενα συμπεράσματά μας, ότι δηλαδή «στο στρατιωτικό-φεουδαρχικό καθεστώς της Οθωμανικής αυτοκρατορίας η επιβολή των εξισλαμισμών ξεκινούσε από την κεντρική εξουσία. Ο φοβερός θεσμός του *devşirme* και οι μαζικοί εξισλαμισμοί μάς επιτρέπουν να διαπιστώσουμε ότι η εξαναγκαστική μουσουλμανοποίηση, κατ' επέκταση η τουρκοποίηση, μικρού ή μεγάλου τμήματος του χριστιανικού πληθυσμού της Χερσονήσου του Αίμου, ανάλογα με την περιοχή, τις επικρατούσες συνθήκες και τους πολιτικούς ή στρατιωτικούς λόγους ασφάλειας και εδραίωσης της οθωμανικής κυριαρχίας, αποτελούσε σταθερή πολιτική αρχή της άρχουσας τάξης της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Γι' αυτό και οι μηχανισμοί και οι εκφραστές των θεμελιωδέστερων θεσμών της κοινωνικής ζωής, όπως η απονομή της δικαιοσύνης, η παιδεία, οι τέχνες και τα γράμματα στηρίζονταν και, συνάμα, υπηρετούσαν εξολοκλήρου το ισλάμ, συστηματικά επεδίωκαν τη διάδοση και αγωνίζονταν για την επικράτησή του, αφού αυτό δικαίωνε την επικρατούσα τάξη πραγμάτων και εξασφάλιζε τη διαίωνιση της εξουσίας της άρχουσας τάξης»³.

Παρόλον που κεντρικό θέμα του περιεχομένου των οθωμανικών εγγράφων του παραπάνω βιβλίου είναι οι εξισλαμισμοί, έστω και μερικώς, καλύπτεται το κενό της έλλειψης των οθωμανικών πηγών. Εξάλλου και το φαινόμενο των Νεομαρτύρων εντάσσεται στους βίαιους εξισλαμισμούς,

1. Ο.π., σ. 59.

2. *Osmanski izvori za isljamizacionnite procesi na Balkanite (XV-XVI v.)*, Serija Izvori-2, Sofija 1990.

3. Ιωάννης Θεοχαρίδης - Δημήτρης Λουλές, *Οι Νεομάρτυρες στην ελληνική ιστορία*, ό.π., σ. 136-137.

αφού οι Νεομάρτυρες υποχρεώνονταν από τους φορείς των θεσμών της Οθωμανικής αυτοκρατορίας να επιλέξουν μεταξύ ζωής, ασπαζόμενοι το ισλάμ, ή του φρικτού θανάτου, αγνοούντες αυτό. Ως προς το θέμα αυτό ιδιαίτερα αποκαλυπτικές είναι οι ιερονομικές ρήτρες (fetva)¹. Εκδόθηκαν από τους Şeyh-ülislam Abdurrahim Efendi, Derizade Es-seyid Mehmed Arif Efendi και Ali Efendi. Οι ιερονομικές αυτές ρήτρες αντικατοπτρίζουν τον τρόπο νομικής επίλυσης κάποιων αναγκών, που προέκυπταν κατά την επιβολή των εξισλαμισμών. Μεταφέρουμε μερικές χαρακτηριστικές περιπτώσεις, που έχουν σχέση με τους Νεομάρτυρες.

Ερώτηση: «Ο μουσουλμάνος Zeyd, Θεός φυλάξει, έγινε αρνησίθρησκος² και διέφυγε σε χώρα των απίστων³. Εάν μετά από καιρό ο μουσουλμάνος Αμπι τον αιχμαλωτίσει σε μάχη και τον γυρίσει πίσω στον μουσουλμανικό κόσμο, θα μπορεί ο Αμπι να τον θεωρεί σκλάβο του»;

Απάντηση: «Δεν μπορεί, διότι υπάρχουν αμφιβολίες ως προς τη νομιμοφροσύνη του απέναντι στο ισλάμ. Εάν του δοθεί χρόνος προς περισυλλογή, τότε να φυλακισθεί για διάστημα τριών ημερών. Εάν μετανοήσει, έχει καλώς. Διαφορετικά να θανατωθεί»⁴.

Ερώτηση: «Ο μουσουλμάνος Zeyd ομιλεί και συμπεριφέρεται σαν άπιστος. Κλήθηκε να μετανοήσει, αλλά αρνήθηκε. Εάν ο Zeyd εξακολουθεί να υποστηρίζει σθεναρώς τη θρησκεία των απίστων, συνεπάγεται εναντίον του η επιβολή των διατάξεων περί αρνησιθρησκίας;»⁵.

Απάντηση: «Ναί»⁶.

Ερώτηση: «Εάν ο μουσουλμάνος Zeyd ασχημονεί και κάποιος τον ρωτήσει: “γιατί ενεργείς τοιουτοτρόπως”, και ο Zeyd απαντήσει: “προηγουμένως ήμουν μουσουλμάνος, αλλά τώρα είμαι άπιστος, γι' αυτό” και υπό την προϋπόθεση ότι αυτός επιμένει και δεν ανακαλεί, τι ενέργειες απαιτούνται κατά του Zeyd;».

Απάντηση: «Να εφαρμοσθούν οι διατάξεις περί αρνησιθρησκίας»⁷.

1. Για τις ιερονομικές ρήτρες βλ. Παύλου Χιδίρογλου, 'Ανέκδοτοι ιερονομικοί ρητραι της Κύπρου (φετβάδες, fetwa), *Κυπριακαί Σπουδαί* 37(1973) 93-110, όπου και βιβλιογραφία.

2. Εννοείται ότι απαρνήθηκε τη μουσουλμανική πίστη.

3. Εννοείται σε χριστιανικό κράτος.

4. *Osmanski iznori*, ό.π., σ. 293.

5. Δηλαδή η επιβολή της θανατικής ποινής.

6. Ό.π., σ. 293.

7. Ό.π., σ. 293-294.

Ερώτηση: «Ο άπιστος Zeyd ασπάσθηκε το ισλάμ. Ο ανήλικος υιός του, Amir, επίσης αποδέχθηκε το ισλάμ υπό την επιρροή του πατέρα του. Αφού ενηλικιωθεί, και δοθέντος ότι απαρνείται τη μουσουλμανική πίστη, ποία μέτρα επιβάλλεται να ληφθούν εναντίον του;».

Απάντηση: «Επειδή ως ενήλικος δεν επιβεβαίωσε την αποδοχή του ισλάμ, δεν γίνεται να θανατωθεί. Έπεται ότι θα φυλακισθεί, έως ότου επιβεβαιώσει την αποδοχή του ισλάμ»¹.

Ερώτηση: «Ο άπιστος Zeyd είχε ασπασθεί το ισλάμ. Η ανήλικη κόρη του, Hind, επίσης ασπάσθηκε το ισλάμ υπό την επίδραση του πατέρα της. Όταν όμως ενηλικιώθηκε, δεν επιβεβαίωσε την ένταξή της στη μουσουλμανική θρησκεία. Εάν εν τω μεταξύ πεθάνει, πού πρέπει να ταφεί αυτή η Hind, σε μουσουλμανικό ή των απίστων νεκροταφείο;».

Απάντηση: «Τέτοια, δεν επιτρέπεται να ταφεί. Να ριφθεί σαν το σκύλο σε χανδάκι και να αφηθεί εκεί»².

Ερώτηση: «Αφού ο άπιστος Zeyd ασπασθεί το ισλάμ, πρέπει τα ανήλικα παιδιά του να θεωρούνται μουσουλμάνοι;».

Απάντηση: «Ναι»³.

Ερώτηση: «Εάν ο άπιστος Zeyd γίνει μουσουλμάνος υπό την επίδραση οινοποσίας και σε κατάσταση μέθης, μπορεί να θεωρείται πραγματικός μουσουλμάνος;».

Απάντηση: «Μπορεί»⁴.

Ερώτηση: «Εάν ο άπιστος Zeyd εξισλαμίσθηκε με πανουργία, μετά όμως απαρνήθηκε τη μουσουλμανική πίστη, πώς επιβάλλεται να αντιμετωπισθεί;».

Απάντηση: «Να φυλακισθεί και δια της βίας να εξισλαμισθεί»⁵.

Ερώτηση: «Εάν κάποιος αντιπρόσωπος της εξουσίας δέσει σχοινί γύρω από το λαιμό του άπιστου Zeyd και αρχίσει να τον πνίγει, και ο Zeyd

1. Ό.π., σ. 294.

2. Ό.π., σ. 294.

3. Ό.π., σ. 294.

4. Ό.π., σ. 295.

5. Ό.π., σ. 294.

πει: “άφησέ με, γίνομαι μουσουλμάνος”, η με παρόμοιο τρόπο επιτευχθείσα μουσουλμανοποίηση θεωρείται νόμιμη;».

Απάντηση: «Θεωρείται»¹.

Ερώτηση: «Ο Zeyd είναι μουφτής ορισμένης κατοικημένης περιοχής. Εάν με τους μουσουλμάνους, οι οποίοι ήλθαν στην κοινότητα, συνομιλεί στη γλώσσα των απίστων, τι μέτρα επιβάλλεται σύμφωνα με το νόμο να ληφθούν κατά του Zeyd και των μουσουλμάνων αυτών;».

Απάντηση: «Να κατακριθούν»².

Ερώτηση: «Εάν ο κριτής της ίδιας κατοικημένης περιοχής ερωτήσει τον Zeyd και τους προαναφερθέντες μουσουλμάνους “εσείς γιατί ομιλείται στη γλώσσα των απίστων, είναι αμαρτία να ενεργείτε τοιουτοτρόπως”, και ο Zeyd και οι μουσουλμάνοι απαντήσουν “αυτή η γλώσσα είναι η γλώσσα των προγόνων μας και δεν αμαρτάνουμε ομιλώντας την”, ποία μέτρα σύμφωνα με το νόμο πρέπει να ληφθούν εναντίον του Zeyd και των μουσουλμάνων αυτών;».

Απάντηση: «Να κατακριθούν, να υποχρεωθούν να ζητήσουν συγχώρεση και να αποκαθαρθεί η γλώσσα τους»³.

Ερώτηση: «Εάν ο Amir, δούλος του Zeyd, αλλάξοπιστήσει, αφού κάποτε είχε ασπασθεί το ισλάμ, ποία μέτρα επιβάλλεται να ληφθούν εναντίον του;».

Απάντηση: «Εναντίον του πρέπει να εφαρμοσθεί ο νόμος περί αρνησιθρησκίας»⁴.

Ερώτηση: «Εάν ο άπιστος Zeyd, αφού τιμήθηκε με το να ασπασθεί το ισλάμ, γίνει, ο μή γένοιτο Θεέ, αρνησίθρησκος, ποία μέτρα προβλέπονται εναντίον του;».

Απάντηση: «Να εφαρμοσθεί ο νόμος περί αρνησιθρήσκων»⁵.

Ερώτηση: «Εάν η άπιστη Hīnd, αφού τιμήθηκε με το να ασπασθεί το

1. Ό.π., σ. 295.

2. Ό.π., σ. 297.

3. Ό.π., σ. 297.

4. Ό.π., σ. 299.

5. Ό.π., σ. 299.

ισλάμ, γίνει, ο μη γένοιτο, αρνησίθρησκος, ποία μέτρα προβλέπονται εναντίον της;».

Απάντηση: «Να φυλακισθεί έως ότου υποχρεωθεί να ασπασθεί το ισλάμ»¹.

Πιστεύουμε ότι από τα δηλωτικά τεκμήρια που παραθέσαμε γίνεται σαφές ότι σε όλους τους φορείς της εξουσίας προσφερόταν η δυνατότητα να επιβάλουν με οποιαδήποτε μέσα το ισλάμ, που δεν ήταν τίποτα άλλο, παρά το ιδεολογικό στήριγμα του οικονομικού και κοινωνικού συστήματος της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Όσον αφορά δε στους υπόδουλους, η αποδοχή του σήμαινε απαλλαγή από τα μαρτύρια ή και το θάνατο, ενώ ταυτόχρονα παρουσιαζόταν και ως διέξοδος από την οικονομική ανέχεια και ως εχέγγυο προοπτικών για κοινωνική ανέλιξη. Η στυγνή πραγματικότητα για την τραγική μοίρα εκείνων των Ελλήνων, που επί τουρκοκρατίας ασπάστηκαν τον ισλαμισμό και κατόπιν τον απαρνήθηκαν, περιγράφεται εναργώς και σε δύο άλλα οθωμανικά έγγραφα του προαναφερθέντος βιβλίου. Τα έγγραφα αυτά χρονολογούνται το 1716 και αναφέρονται στους κατοίκους της Πελοποννήσου, συγκεκριμένα της Γαστούνης και των γύρω χωριών. Στο πρώτο διαβάζουμε: «Ο ευτυχής Hüsein Efendi έχει εξουσιοδοτηθεί και διορισθεί με υψηλή διαταγή να πουλήσει σαν σκλάβες τις αρνησίθρησκες από την επαρχία της Γαστούνης. Αφού οι αρνησίθρησκες από τα ακόλουθα χωριά στριμώχθηκαν από το νόμο, επανήλθαν στο μουσουλμανισμό. Οι σύζυγοι, οι πατέρες και οι αδελφοί των αρνησίθρησκων αυτών επίσης επανήλθαν στον ισλαμισμό. Σ' αυτούς επετράπη από την Αυτού Εξοχότητα τον αρχιστράτηγο Mustafa Paşa να εξαγοράσουν τις γυναίκες και τα παιδιά τους έναντι του ποσού των 50 γροσίων κατά κεφαλή. Αυτό γίνεται, για να μην ερημωθεί η επαρχία»². Το δεύτερο έγγραφο είναι ιεροδικαστικό πρωτόκολλο, σύμφωνα με το οποίο πέντε τούρκοι τοκογλύφοι παρουσιάζονται στο ιεροδικείο και ενώπιον του προαναφερθέντος εντεταλμένου αξιωματούχου Hüsein Paşa δηλώνουν πως αντιπροσωπεύουν τους ενδιαφερόμενους για την εξαγορά των σκλάβων κατοίκους. Διευκρινίζουν ότι οι υπό πώληση σκλάβες αριθμούνται στις 426 και το συνολικό ποσό εξαγοράς τους ανέρχεται στα 21.300 γρόσια, από τα οποία διαθέτουν μόνο 14.770. Το υπόλοιπο, 6.530 γρόσια, θα το καταβάλουν εντός 121 ημερών. Για το σκοπό αυτό ενεχειρί-

1. Ό.π., σ. 301.

2. Ό.π., σ. 163.

σαν στον Hüsein Paşa σχετική χρεωστική ομολογία, και εγγυούνται την εξόφληση της οφειλής¹.

Τα διαλαμβανόμενα στα δύο έγγραφα ασφαλώς σχετίζονται με το δεύτερο βενετοτουρκικό πόλεμο και τα Ορλωφικά, που ως αποτέλεσμα είχαν την εγκαθίδρυση της δεύτερης τουρκοκρατίας στην Πελοπόννησο (1715-1821) με τα συνεπακόλουθα δεινά.

Τα λιγοστά οθωμανικά έγγραφα που μνημονεύσαμε επιβεβαιώνουν την αξιοπιστία των σχετικών αγιολογικών κειμένων, επαληθεύουν και δικαιώνουν τους Βίους των Νεομαρτύρων, οι οποίοι δεν είναι απλώς κείμενα θεολογικής εκκλησιαστικής προπαγάνδας, όπως διατείνεται η κ. Ελ. Ζαχαριάδου². Αντικατοπτρίζουν, αντανακλούν και απηχούν την ωμή πραγματικότητα, μέσα στην οποία πρέπει να εντάξουμε και μέσα από την οποία πρέπει να ερμηνεύσουμε τα πάθη των Νεομαρτύρων. Ακριβώς το βαθύτερο νόημα της ζωής και του μαρτυρίου τους προβάλλει η Εκκλησία. Διότι, όπως γράφει ο Νικόδημος ο Αγιορείτης, το μήνυμα των Νεομαρτύρων «ὑποκάτω εἰς τὴν πολυχρόνιον ταύτην σκλαβίαν»³ είναι «θάρος καὶ παρὰ κινήσεις, εἰς τὸ νὰ τοὺς μιμοῦνται διὰ τοῦ ἔργου καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι χριστιανοί, ἔξαιρέτως δέ, οἱ πρότερον ἀρνηθέντες τὸν Χριστόν»⁴, είναι «παράδειγμα ὑπομονῆς, εἰς ὅλους τοὺς ὀρθοδόξους ὅπου τυραννοῦνται ὑποκάτω εἰς τὸν ζυγὸν τῆς αἰχμαλωσίας»⁵, προς τους οποίους οι Νεομάρτυρες απευθύνονται, αναφωνώντας «ἀνδρίζεσθε λοιπὸν ἀδελφοί»⁶.

1. Ὁ.π., σ. 164.

2. Elizabeth A. Zachariadou, *The Neomartyr's Message*, ὁ.π., σ. 55.

3. Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου, *Νέον Μαρτυρολόγιον*, ὁ.π., σ. 25.

4. Ὁ.π., σ. 17.

5. Ὁ.π., σ. 14.

6. Ὁ.π., σ. 19.

ABSTRACT

THE NEOMARTYRS IN GREEK HISTORY (1453-1821) (COMPLEMENT)

by
Ioannis Theocharides

Keeping in mind the phenomenon of Neomartyrs in Greek History described in our previous relative work, in this article we endeavour to examine the same phenomenon on the base of recently published Ottoman documents.

The above mentioned documents allow us to reach the conclusion that the conquerors had fully understood the importance of the sacrifice of the Christians who refused to be converted to Islam. For this reason the Ottoman authorities tried by all kinds of tortures to force them to accept the Moslem faith, consequently the Turkish nationality.

Research Centre
of Kykkos Monastery
Cyprus

